

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Філософський факультет
Кафедра релігієзнавства

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Заступник декана
філософського факультету
Дмитро НЕЛІНА

«51» 2021 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН РЕЛІГІЙ В УКРАЇНІ

для студентів

галузь знань 03 Гуманітарні науки
спеціальність 031 Релігієзнавство
освітній рівень перший (бакалаврський)
освітня програма Релігієзнавство
спеціалізація -
вид дисципліни обов'язкова

Форма навчання	денна
Навчальний рік	<u>2024/2025</u>
Семестр	8
Кількість кредитів ECTS	3
Мова викладання, навчання та оцінювання	українська
Форма заключного контролю	іспит

Викладачі:

Харьковщенко Євген Анатолійович, д.ф.н., професор, завідувач кафедри релігієзнавства

Пролонговано: на 2022/2023 н.р. (Масісева) «31» 08 2022 р.
(підпис, ПІБ, дата)

на 20__/20__ н.р. (_____) «__» 20__ р.
(підпис, ПІБ, дата)

КИЇВ - 2021

Розробники:

Харьковченко Євген Анатолійович, доктор філософських наук,
професор, завідувач кафедри релігієзнавства.

Затверджено

« 26 » серпня 2021 р.

Зав. кафедри релігієзнавства

Харьковченко Євген (Євген ХАРЬКОВЩЕНКО)

Протокол № 1 від « 26 » серпня 2021 р.

Схвалено науково-методичною комісією філософського факультету

Протокол від «31» серпня 2021 року №2

Голова науково-методичної комісії Маслікова Ірина (Ірина МАСЛІКОВА)

« 31 » серпня 2021 року

Маслікова Ірина на 2022 - 2023 н.р. Зпр. №2 від 31.08.2022р.

Маслікова І.І. М

ВСТУП

Мета дисципліни полягає у комплексному висвітленні питань пов'язаних з релігійною ситуацією в Україні. Це передбачає розгляд історичних даних та відслідковування сучасних релігійних питань. Засвоєння студентами основних тематичних напрямків курсу «Історія та сучасний стан релігій в Україні» стануть основою для здійснення самостійного аналізу питань, пов'язаних з особливостями інтерпретації ролі релігійних чинників у процесі визначення причини виникнення та способи усунення конфліктних питань на релігійному ґрунті, та надасть змогу чітко усвідомити і проаналізувати релігійну ситуацію сьогодення.

Вимоги до вибору навчальної дисципліни:

1. До початку вивчення цього курсу студенти мають **знати** основний зміст релігійних доктрин національних та світових релігій, етапи становлення та характеристики історичних форм релігійних традицій світу; основні релігієзнавчі теорії та методи досліджень, у т.ч. методи конфесіології релігії, історії релігії, соціології; основні релігієзнавчі поняття та категорії.
2. **Вміти** збирати та інтерпретувати інформацію щодо феноменів та явищ релігійної культури, релігійних процесів; виявляти тенденції у формуванні та трансформаціях релігійних поглядів; аналізувати культурно-історичні особливості формування релігійних традицій світу.
3. **Володіти елементарними навичками** критично осмислювати основні поняття, теорії та методи релігієзнавства, релігієзнавчих та теологічних праць; виявляти потенційні зв'язки предметних знань релігієзнавства і їх застосування при аналізі актуальних суспільних проблем; використання іншомовних фахових релігієзнавчих інформативних джерел.

Анотація навчальної дисципліни: Дисципліна «Історія та сучасний стан релігій в Україні» відноситься до обов'язкових дисциплін. В рамках дисципліни подається ретроспективний аналіз історико-географічних та морально-етичних особливостей розвитку релігійних організацій і конфесій, шляхи порозуміння церков в інтересах національної безпеки України. Розкриваються основні передумови сучасної георелігійної ситуації, наслідки еволюції певних релігій в залежності від суспільних і природних систем. Вивчення курсу передбачає з'ясування з точки зору релігієзнавчої науки питань походження та еволюції релігій в Україні, їх віровчення, культу на основі різних концепцій та підходів. В межах курсу розкривається та прослідковуються зміни в релігійній карті України, та визначаються основні проблемні питання, що містять у собі релігійну складову та несуть вплив на різні сфери соціального життя.

Завдання (навчальні цілі) ознайомити студентів з основними найбільш показовими фактами, що відносяться до сфери міжконфесійних відносин в Україні, визначати історико-географічний та морально-етичний аспект розвитку та поширення релігій України та їх вплив на суспільно-політичне життя регіонів, орієнтуватися у сучасних підходах до вивчення релігії, надати цілісну систему знань про сутність і основи функціонування релігійних організацій, конституційні гарантії та правове регулювання діяльності релігійних організацій в Україні і за кордоном. У результаті вивчення дисципліни здобувачі мають не лише продемонструвати масив теоретичних знань, але й засвоїти та використовувати ці знання при написанні дисертаційної роботи, вдаватися до діалогу з віруючими різних конфесій як засобу досягнення консенсусу, громадянської злагоди в суспільстві.

Дисципліна спрямована на формування наступних програмних компетентностей:

ЗКЗ. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК5. Здатність до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК8. Здатність спілкуватися державною мовою як усно, так і письмово.

ФК4. Здатність критично осмислювати основні поняття, теорії та методи релігієзнавства, ідеї та висновки релігієзнавчих праць.

ФК5. Здатність аналізувати сутність, властивості та інші системні характеристики феномену релігії із застосуванням спеціальних методів релігієзнавства.

ФК9. Здатність застосовувати інноваційні підходи у процесі дослідження феномену релігії.

ФК10. Здатність виявляти потенційні зв'язки предметних знань релігієзнавства і їх застосування при аналізі актуальних суспільних проблем.

Результати навчання: В результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

Результат навчання (1. знати; 2. вміти; 3. комунікація 4. автономність та відповідальність)		Методи викладання і навчання	Методи оцінювання	Відсоток у підсумковій оцінці з дисципліни
Код	Результат навчання			
	Знати:			
1.1	особливості предмету «Історія та сучасний стан релігій в Україні», його місце в системі соціально-гуманітарних дисциплін;	Лекція, самостійна робота	Письмова контрольна робота	5
1.2	базові релігійні поняття та терміни, їх сутність;	Лекція, семінар, самостійна робота	Усна доповідь, письмова контрольна робота	5
1.3	основні концепції дослідження релігії;	Лекція, самостійна робота	Усна доповідь, письмова контрольна робота	5
1.4	основні релігійні праці та джерела;	Лекція, семінар, самостійна робота	Усна доповідь	5
1.5	сутність і значення релігії в духовно-культурному житті суспільства;	Лекція, самостійна робота	Презентація самостійного дослідження, письмова контрольна робота	15
1.6	загально-теоретичні основи функціонування релігійних організацій та релігійних громад;	Лекція, семінари, самостійна робота	Усні доповіді, презентація самостійного дослідження	5
	Вміти:			
2.1	обґрунтовувати власну світоглядну позицію щодо значення релігії в житті людини;	Семінари, самостійна робота	Усні доповіді, презентація самостійного дослідження	5
2.2	аналізувати діяльність релігійних організацій та їх вплив на культуру і розвиток соціуму;	Семінар, Самостійна робота	Усні доповіді, презентація самостійного дослідження	10

2.3	застосовувати теоретичні знання при вирішенні професійних завдань;	Семінар, Самостійна робота	презентація самостійного дослідження, письмова контрольна робота	10
2.4	вдаватися до діалогу з віруючими різних конфесій як засобу досягнення консенсусу, громадянської злагоди в суспільстві.	Семінар, Самостійна робота	Усні доповіді, дискусії, презентація самостійного дослідження	5
2.5	здійснювати пошук, систематизацію та інтерпретацію додаткової інформації, необхідної для вивчення проблематики курсу	Семінари, Самостійна робота	Усні доповіді, дискусії, контрольна робота	5
2.6	застосовувати набуті знання у професійній діяльності	Семінар, Самостійна робота	Усні доповіді, презентація самостійного дослідження	5
	комунікація:			
3.1	демонструвати здатність до вільної комунікації мовою навчання;	Семінари, самостійна робота	Усні доповіді	3
3.2	використовувати знання іноземних мов для аналізу інформаційних інтернет-ресурсів, читання новітньої релігієзнавчої літератури в підготовці до семінарських занять та написання самостійних робіт;	Семінари, самостійна робота	Усні доповіді, дискусії, презентація самостійного дослідження	3
3.3	презентувати результати здійсненої самостійної роботи у вигляді доповідей, повідомлень, есе, презентацій;	Самостійна робота, семінари	Дискусії	3
	автономність та відповідальність:			
4.1	самостійно шукати та критично опрацьовувати літературу із релігієзнавчих досліджень проблем сучасного стану релігій в Україні, вільно володіти методами обробки, аналізу та синтезу наукової інформації;	Самостійна робота	Усні доповіді, дискусії, презентація самостійного дослідження	2
4.2	вирішувати самостійно комплексні завдання, пов'язанні із ідентифікацією та аналізом наукових досліджень релігійних феноменів на основі принципів академічного релігієзнавства;	Семінари, самостійна робота	Усні доповіді, дискусії, презентація самостійного дослідження	5
4.3	нести відповідальність за достовірність та конфесійну незаангажованість проведених	Семінари, самостійна робота	Усні доповіді, дискусії, презентація	4

досліджень.		самостійного дослідження	
-------------	--	--------------------------	--

6. Співвідношення результатів навчання дисципліни із програмними результатами навчання (необов'язково для вибіркових дисциплін)

Результати навчання дисципліни Програмні результати навчання	1.1	1.2	1.3	1.4	1.5	1.6	2.1	2.2	2.3	2.4	2.5	2.6	3.1	3.2	3.3	4.1	4.2	4.3
ПРН1. Вільно спілкуватися з професійних питань державною та іноземною мовами усно і письмово, використовувати мови для ефективної міжкультурної комунікації.			+		+			+		+		+			+			+
ПРН4. Організувати процес навчання і самоосвіти.	+			+		+			+						+		+	+
ПРН8. Критично оцінювати й аналізувати інформацію різних джерел з релігієзнавчої проблематики.		+		+			+				+		+			+		
ПРН12. Презентувати власний погляд у відкритих дискусіях з релігієзнавчої проблематики.	+				+			+			+			+		+		+

7.Схема формування оцінки:

7.1. Форми оцінювання

Контроль знань здійснюється за системою ECTS, яка передбачає дворівневе оцінювання засвоєного матеріалу, зокрема **оцінювання теоретичної підготовки** – результати навчання (знання 1.1 – 1.5), що складає 40% від загальної оцінки та **оцінювання практичної підготовки** – результати навчання (вміння 2.1-2.4); (комунікація 3.1-3.3); (автономність та відповідальність 4.1-4.2), що складає 60% загальної оцінки.

Оцінювання семестрової роботи:

1. Усна доповідь, доповнення та участь в дискусіях на семінарах: РН 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 2.1, 2.2, 2.4, 3.1, 3.2, 4.1 –24 / 40 балів
2. Самостійна робота №1: РН 1.2, 2.1, 3.1, 4.1 –6/ 10 балів
3. Контрольна робота: РН – 1.1, 1.3, 2.1, 2.3, 2.4 -6 / 10 балів

Семестрову кількість балів формують бали, отримані студентом у процесі засвоєння матеріалу з усіх (двох) частин навчальної дисципліни. Загальна семестрова оцінка складаються із балів, отриманих за 1) аудиторну роботу (усні доповіді, доповнення та участь в дискусіях на семінарах), 2) самостійну роботу (презентація самостійного дослідження «Неорелігії в Україні»), 3) контрольну роботу.

Всі види робіт в семестрі мають в підсумку:

- в максимальному вимірі 60 балів
- в мінімальному вимірі 36 балів

У разі відсутності на семінарському занятті студент має відпрацювати завдання на семінар в письмовій формі.

Підсумкове оцінювання у формі іспиту:

Іспит у письмовій формі - РН 1.1, 1.2, 1.3, 1.4, 2.1, 2.2, 2.3, – 24 / 40 балів

Екзаменаційне оцінювання відбувається в письмовій формі. Білет складається з 2 питань, кожне з яких оцінюється за шкалою 20 балів, що в загальному підсумку дає 40 балів за іспит.

Студент не допускається до іспиту, якщо під час семестру набрав менше, ніж 20 балів.

Для отримання загальної позитивної оцінки з дисципліни оцінка за іспит не може бути меншою 24 балів. У випадку, коли студент на іспиті набрав менше 24 балів, вони не додаються до семестрової оцінки (незалежно від кількості балів, отриманих під час навчального періоду). В екзаменаційній відомості у колонці «бали за іспит/ екзамен» ставиться «0», а в колонку «підсумкова оцінка з дисципліни» переноситься лише кількість балів, отриманих під час семестру. Рекомендований мінімум допуску до іспиту – 36 балів

Таким чином, підсумкова оцінка з дисципліни (мінімум 60, максимум 100 балів) складається із суми кількості балів за семестр (мінімум 36, максимум 60 балів) та екзаменаційної роботи (мінімум 24, максимум 40 балів).

При простому розрахунку отримуємо:

	Семестрова кількість балів	іспит	Підсумкова оцінка
<i>Мінімум</i>	36	24	60
Максимум	60	40	100

7.2. Організація оцінювання

Семестрова робота		Семестрова кількість балів	
		Min – 36 бали	Max – 60 балів
Аудиторна робота: усна доповідь на семінарі, доповнення, участь в дискусіях	До теми: 4, 6, 7, 8, протягом семестру. У разі відсутності студента на занятті, теми необхідно відпрацювати в письмовому вигляді	«6» x 4 = 24	«10» x 4 = 40
Самостійна робота	Презентація самостійного дослідження «Неорелігії в Україні»	«6» x 1 = 6	«10» x 1 = 10
Контрольна робота	До тем 1-8	«6» x 1 = 6	«10» x 1 = 10
Загальна семестрова оцінка		36	60

Критерії оцінювання:

1. Аудиторна робота:

Усна доповідь

10-9 балів – студент у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно та аргументовано його викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст поставленого завдання, використовуючи обов'язкову та додаткову літературу

8-7 бали - студент у достатньому обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно його викладає, але може не вистачати аргументації в поясненнях, в основному розкриває зміст поставленого завдання, використовує обов'язкову літературу. Допускаються

несуттєві неточності

6-5 бали – в цілому володіє навчальним матеріалом, але не демонструє глибини знань, не спирається на необхідну навчальну літературу, Має у відповіді суттєві неточності
4-1 бали – не в повному обсязі володіє матеріалом, фрагментарно та поверхово його викладає, недостатньо розкриває зміст поставлених питань. Має суттєві помилки у відповіді

Доповнення / участь в дискусіях

3 бали – доповнення змістовне, ґрунтовне, конструктивно доповнює обговорення теми,

2 бали – доповнення змістовне

1 бал – доповнення містить інформацію, що суттєво не розширює дискусію

2. Самостійна робота (Презентація самостійного дослідження «Неорелігії в Україні»):

10-8 балів студент у повному обсязі володіє матеріалом, вільно та аргументовано його презентує, глибоко та всебічно розкриває зміст поставленого завдання, правильно інтерпретує отримані результати, використовує обов'язкову та додаткову літературу, демонструє самостійність, достовірність, незаангажованість здійсненого дослідження

7-5 балів - студент у достатньому обсязі володіє матеріалом, вільно його презентує, але може не вистачати аргументації в поясненнях, в основному розкриває зміст поставленого завдання, використовує обов'язкову літературу, демонструє самостійність та достовірність проведеного дослідження. Допускаються несуттєві неточності

4-1 балів - в цілому володіє матеріалом, але фрагментарно та поверхово його презентує, не демонструє глибини знань, самостійності у вирішенні поставлених завдань. Робота містить суттєві помилки.

3. Контрольна робота:

10-9 балів студент у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно та аргументовано його викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст поставленого завдання, правильно інтерпретує отримані результати, використовує обов'язкову та додаткову літературу, демонструє самостійність письмової роботи

8-7 балів - студент у достатньому обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно його викладає, але може не вистачати аргументації в поясненнях, в основному розкриває зміст поставленого завдання, використовує обов'язкову літературу, демонструє самостійність письмової роботи. Допускаються несуттєві неточності

6-5 балів - в цілому володіє навчальним матеріалом, але не демонструє глибини знань, самостійності у вирішенні поставлених завдань, не спирається на необхідну навчальну літературу, робота містить суттєві неточності

4-0 балів - не в повному обсязі володіє матеріалом, фрагментарно та поверхово його викладає, недостатньо розкриває зміст поставлених питань. Має суттєві помилки в роботі. Демонструє не самостійність у виконанні завдань

4. Кожне питання в екзаменаційній роботі (в білеті 2 питання):

20-16 балів студент у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно та аргументовано його викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст поставленого завдання, правильно інтерпретує отримані результати, використовує обов'язкову та додаткову літературу, демонструє самостійність письмової роботи

15-11 балів - студент у достатньому обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно його викладає, але може не вистачати аргументації в поясненнях, в основному розкриває зміст поставленого завдання, використовує обов'язкову літературу,

демонструє самостійність письмової роботи. Допускаються несуттєві неточності 10-6 балів - в цілому володіє навчальним матеріалом, але не демонструє глибини знань, самостійності у вирішенні поставлених завдань, не спирається на необхідну навчальну літературу, робота містить суттєві неточності 5-0 балів - не в повному обсязі володіє матеріалом, фрагментарно та поверхово його викладає, недостатньо розкриває зміст поставлених питань. Має суттєві помилки в роботі. Демонструє не самостійність у виконанні завдань

7.3 Шкала відповідності:

Відмінно / Excellent	90-100
Добре / Good	75-89
Задовільно / Satisfactory	60-74
Незадовільно / Fail	0-59

**СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ЛЕКЦІЙ І СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ**

№ п/п	Назва лекції	Кількість годин		
		Лекції	Семінари	Самостійна робота
1	Тема 1. Предмет та завдання курсу «Історія і сучасний стан релігій в Україні»	2		4
2	Тема 2. Православ'я. Післямонгольська доба і зміна юрисдикції Київської митрополії	2		6
3	Тема 3. Православ'я в синодальний і радянський період церковної історії	2		6
4	Тема 4. Православ'я в незалежній Україні	4	2	10
5	Тема 5. Католицизм. Проникнення, інституалізація і сьогодення католицької церкви в Україні	2		6
6	Тема 6. Українська греко-католицька церква	2	2	6
7	Тема 7. Протестантизм в Україні	2	2	5
8	Тема 8. Світові релігії в Україні. Буддизм і іслам.	2	2	6
9	Тема 9. Національні релігії на теренах України. Іудаїзм.	2		5
	Презентація самостійного дослідження «Неорелігії в Україні»		2	4
11	Підсумкова контрольна робота	2		
	ВСЬОГО	22	10	58

Загальний обсяг – **90 год.**, в тому числі:
 Лекцій – **22 год.**
 Семінари – **10 год.**
 Самостійна робота – **58 год.**

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна (Базова):

1. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: В 4 т. - К.: Українська Православна Церква київського Патріархату, 1998. - Т. I. - 294 с.; Т. II. - 397 с.; Т. III. - 390 с.; Т. IV. - Частина перша. - 384с.; Т. IV. - Частина друга. - 416 с.
2. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. Видання друге. - К.: АТ "Обереги", 1994. - 424 с.
3. Історія православної церкви в Україні: Збірка наукових праць. - К.: Четверта хвиля, 1997. - 292 с.
4. Історія релігії в Україні: У 10-ти тт. / Редкол.: А. Колодний (голова) та інші. – К. : Центр духовної культури, 1996–2005.
5. Історія релігії в Україні: у 10 т. - К.: Український центр духовної культури, 1997. - Т. 3. Православ'я в Україні. - 559 с.
6. 9. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник. - К., 1999. - 735с.
7. Історія християнської церкви на Україні: (Релігієзнавчий довідковий нарис). - К.: Наукова думка, 1992. - 104 с.
8. Огієнко І.І. Українська церква. Нариси з історії Української православної церкви: У 2 т. - К.: Україна, 1993. - 284 с.

9. Саган О.Н. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан - К.: Світ знань, 2004. - 912 с.
10. Українська церква між сходом і заходом. - К.: Український центр духовної культури, 1996. - 225 с.
11. Харьковщенко Є. А. Релігієзнавство: підручник / Є. А. Харьковщенко. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2019. – 479 с.
12. Шептицький Андрей (митрополит). Як будувати рідну хату? - Львів: Монастир монахів Студитського уставу, вид-во від "Свічадо", 1999. - 46 с.
13. Яроцький П. Історична оцінка церковних уній // Українська Церква між Сходом і Заходом. - К.: Український центр духовної культури, 1996. – С. 46-95.

Рекомендована:

1. Андрусишин Б. Церква в Українській державі 1917 - 1920 (доба Директорії УНР). - К.: Либідь, 1997. - 176 с.
2. Блажейовський Д. Українські церковні унії: Константинопольська, Римська і Московська. - Нью-Йорк - Париж - Сідней - Торонто, 1987. - 67 с.
3. Блажейовський Дмитро. Ієрархія Київської Церкви (861 - 1996). - Львів: Каменяр, 1996. - 567 с.
4. Боцюрків Б. Знищення Української Православної Церкви в Радянському Союзі у 1929 – 1936 рр. // Сучасність. - 1990. - Ч.11. - С. 79-95.
5. Великий А.Г. З літопису християнської України: В 10 т. - Рим, 1968 - 1988.
6. Великий А.Г. Українське християнство. Причини до історії української церковної думки. - Іспанія: Видавництво О.О. Василіан, 1990. - 168 с.
7. Сленський В.С. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокусна Україні. - К.: НПУ ім. М.Драгоманова, 2002. - 419 с.
8. Жилюк С. Утвердження і розвиток Обновленської церкви в Україні в 20-х роках ХХ століття // Українське релігієзнавство. - К., 2003. - №27-28. - С. 76-89.
9. Зінченко А. Визволитися вірою. Життя і діяння Митрополита Василя Липківського. - К.: Дніпро, 1997. - 424 с.
10. Недавні О.В. Греко-католицизм в контексті духовного самовизначення українців між християнським Сходом і Заходом. - К.: Гносис, 2000. - 218 с.
11. Перший Всеукраїнський православний церковний Собор УАПЦ 14-30 жовтня 1921 р. Документи і матеріали. - К. - Львів, 1999. - 559 с.
12. Сергійчук В. Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. - К.: Дніпро, 2001. - 491 с.
13. Ульяновський В.І. Історія церкви та релігійної думки в Україні: В 3-х кн. - К.: Либідь, 1994. - Кн. 1. - 251 с.; Кн. 2. - 254 с.; Кн. 3. - 335 с.
14. Харьковщенко Є. Світоглядно-історичні особливості розвитку українського православ'я у період від 1620 до 1921 років // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету / Серія: філософія. - Тернопіль, 2003. - №11. - С. 121-126.
15. Харьковщенко Є.А. Унія як релігійно-політичний чинник творення національної церкви // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. - Івано-Франківськ, 2003. - Вип. V. - С. 33-40.
16. Шаян В. Проблеми української віри. - Лондон - Онтаріо: Українська Видавнича Спілка, 1972. - 20 с.
17. Яроцький П. Київське християнство: історичні уроки, сучасні рефлексії // Переяслав (1654) в історії Української Церкви. - Київ - Тернопіль, 2003.